

**ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОВЖИВАННЮ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ ЯК ГАРАНТІЯ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПРАВЕДЛИВОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА****PREVENTION OF PROCEDURAL RIGHTS ABUSE AS A GUARANTEE
OF ENSURING FAIR CRIMINAL JUSTICE**

**Абламський С.С., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
та організації досудового слідства факультету № 1
Харківський національний університет внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0003-4716-3985**

**Дрозд В.Г., д.ю.н., професор, заслужений юрист України,
провідний науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії
публічної безпеки громад факультету № 2
Донецький державний університет
внутрішніх справ України**

Актуальність статті полягає в тому, що з метою забезпечення справедливого кримінального судочинства законодавець наділяє учасників кримінального провадження відповідним обсягом прав і обов'язків, що за своєю правовою природою спрямовані на реалізацію завдань кримінального провадження. Натомість сучасні виклики говорять про те, що дедалі частіше учасники кримінального провадження зловживають своїми повноваженнями. Звісно, що це завдає шкоди авторитету правоохоронним органам, перешкоджає винесенню справедливого судового рішення, тим самим негативно впливаючи на розбудову демократичної, правової держави. Метою статті є визначення засобів запобігання зловживанню процесуальними правами як гарантії забезпечення справедливого кримінального судочинства. Відповідно до поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: визначити поняття «зловживання правом»; встановити нормативно-правову базу щодо запобігання зловживанню правом; проаналізувати практику Європейського суду з прав людини та національних судів щодо питання запобігання зловживанню правом у кримінальному провадженні; визначити можливі шляхи запобігання зловживанню процесуальними правами як гарантії забезпечення справедливого кримінального судочинства. З'ясовано, що наразі формується судова практика щодо запобігання зловживанню правом у кримінальному провадженні. При цьому законодавець також має прийняти відповідні зміни до КПК України задля запобігання зловживанню учасниками своїми правами. Зроблено висновок про необхідність визначити недопустимість зловживання правом як одну із засад кримінального провадження. Таку засаду можна сформулювати як «недопустимість зловживання правом», сутність якої полягатиме в недопущенні дій чи бездіяльності учасниками кримінального провадження, які б порушували права інших учасників всупереч їх призначенню, тим самим створюючи перешкоду здійснення досудового розслідування та судового розгляду. Крім того, з метою подальшої успішної інтеграції України в Європейське Співтовариство нагальним питанням є інтеграція практики ЄСПЛ та загалом гармонізація національного кримінального процесуального законодавства, де практика ЄСПЛ є невід'ємним інструментом здійснення справедливого судочинства.

Ключові слова: запобігання зловживанню процесуальними правами, кримінальне провадження, гарантії забезпечення, справедливе кримінальне судочинство, практика Європейського суду з прав людини.

The relevance of the article lies in the fact that in order to ensure fair criminal proceedings, the legislator provides participants in criminal proceedings with the appropriate amount of rights and obligations, which by their legal nature are aimed at the implementation of the tasks of criminal proceedings. On the contrary, modern challenges indicate that the participants in criminal proceedings are increasingly abusing their powers. Of course, this harms the authority of law enforcement agencies, prevents the rendering of a fair court decision, thereby negatively affecting the development of a democratic, legal state. The purpose of the article is to determine the means of preventing the abuse of procedural rights as a guarantee of ensuring fair criminal justice. In accordance with the set goal, it is necessary to solve the following tasks: define the concept of "law abuse"; to establish a legal framework for the prevention of abuse of rights; analyze the practice of the European Court of Human Rights and national courts on the issue of preventing the abuse of law in criminal proceedings; determine possible ways to prevent the abuse of procedural rights as a guarantee of ensuring fair criminal justice. It has been found that legal practice is currently being formed regarding the prevention of abuse of rights in criminal proceedings. At the same time, the legislator should also adopt appropriate changes to the Code of Criminal Procedure of Ukraine in order to prevent abuse of their rights by participants. It was concluded that it is necessary to determine the inadmissibility of abuse of law as one of the principles of criminal proceedings. Such a principle can be formulated as "inadmissibility of abuse of rights", the essence of which will be the prevention of actions or inaction by participants in criminal proceedings that would violate the rights of other participants contrary to their purpose, thereby creating an obstacle to pre-trial investigation and trial. In addition, with the aim of further successful integration of Ukraine into the European Community, an urgent issue is the integration of the practice of the ECtHR and, in general, the harmonization of national criminal procedural legislation, where the practice of the ECtHR is an integral tool for the implementation of a fair trial.

Key words: prevention of abuse of procedural rights, criminal proceedings, guarantees, fair criminal justice, ECHR practice.

Постановка проблеми. Розвиток кримінальних процесуальних відносин характеризується досить швидкою динамікою змін, проте нововведення не завжди корелюються з чинними нормами права, внаслідок чого на практиці виникає низка суперечливих ситуацій. Одним із таких негативних чинників є зловживання правом учасниками кримінального провадження, що, з одного боку, призводить до порушення загальних засад кримінального провадження, а з іншого – до невиконання (або невчасного виконання) завдань кримінального провадження. Звісно, що такі негативні випадки не сприяють забезпеченню справедливого кримінального судочинства.

З метою забезпечення справедливого кримінального судочинства законодавець наділяє учасників кримінального провадження відповідним обсягом прав і обов'язків, що за своєю правовою природою спрямовані на реалізацію завдань кримінального провадження. Натомість сучасні виклики говорять про те, що дедалі частіше учасники кримінального провадження зловживають своїми повноваженнями. Звісно, що це завдає шкоди авторитету правоохоронним органам, перешкоджає винесенню справедливого судового рішення, тим самим негативно впливаючи на розбудову демократичної, правової держави. В розрізі

означеного наведемо тезу О. Рогач, що «зловживання правом є однією з найважливіших сучасних проблем юридичної науки та практики, оскільки поширеність випадків зловживання правом набуває агресивного, глобального характеру та гальмує процеси демократизації й розбудови нашої держави» [1].

Проблема запобігання зловживанню процесуальними правами не є новою для науки кримінального процесу, адже неодноразово була предметом обговорення як наукової спільноти, так і практиків. Водночас в умовах воєнного стану ця тематика набула ще більшого значення та вимагає вироблення дієвого механізму щодо запобігання зловживанню процесуальними правами. Як наголошують правники, «запобігання зловживанню процесуальними правами належить до тієї категорії правових проблем, які значно поляризують правничу спільноту, поділяючи її на прибічників рішучої боротьби з цим явищем і на категоричних противників надмірної законодавчої регламентації цього аспекту. Будь-яке судочинство, а кримінальне – вищою мірою, пов'язане з наявністю двох протилежних сторін спору, чиї інтереси суперечать один одному, а тому віднайти грань, за якою закінчується ефективне відстоювання своєї правової позиції та починається зловживання процесуальними правами часто стає надважким завданням» [2]. Проте, незважаючи на висловлювання вченими, юристами та практиками дещо дуальних позицій, все ж таки, по-перше, мають бути об'єднані зусилля задля напрацювання шляхів ефективного забезпечення права на справедливий суд у кримінальному провадженні. По-друге, є нагальна необхідність у переосмисленні сучасних засобів (способів) запобігання зловживанню процесуальними правами, що, зокрема, дасть змогу не допустити або своєчасно попередити порушення прав та законних інтересів учасників кримінального провадження. Водночас складність вирішення цього завдання вбачається у встановленні тієї межі, перехід через яку буде свідчити про зловживання процесуальним правом.

Різні аспекти запобігання та протидії зловживання процесуальними правами неодноразово ставали предметом наукової дискусії у працях: О. Бабаєвої, О. Волощука, М. Горідько, Н. Гарасимчук, М. Гетьманцева, І. Глювюк, О. Дроздова, О. Дроздової, В. Завтуп, О. Капліної, Д. Криворучко, С. Прилуцького, О. Рогач, І. Савчук та інших учених.

Окремо слід звернути увагу на дослідження М. Горідько, яка досліджувала аспект зловживання процесуальними правами органом досудового розслідування під час обшуку [3]. Д. Криворучко, наприклад, дослідив питання, що стосуються сутності, ознак та юридичної природи зловживання правом у кримінальному процесі України [4]. Ми переконані, що сформовані цими та іншими дослідниками теоретико-правові позиції становлять вагомий науковий доробок стосовно запобігання зловживанню процесуальними правами. Проте, як свідчить вивчення судової практики, донині низка питань як теоретичного, так і прикладного характеру залишаються спірними та невирішеними, тому актуальним є здійснення наукового пошуку щодо порушеного питання.

Метою статті є визначення засобів запобігання зловживанню процесуальними правами як гарантії забезпечення справедливого кримінального судочинства. Відповідно до поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: визначити поняття «зловживання правом»; встановити нормативно-правову базу щодо запобігання зловживанню правом; проаналізувати практику Європейського суду з прав людини та національних судів щодо питання запобігання зловживанню правом у кримінальному провадженні; визначити можливі шляхи запобігання зловживанню процесуальними правами як гарантії забезпечення справедливого кримінального судочинства.

Виклад основного матеріалу. У загальному розумінні

зловживання процесуальними правами у кримінальному провадженні, на нашу думку, слід вважати фактично свідоме нехтування можливістю реалізувати надане право або за формальною правомірністю реалізувати його, але не за безпосереднім призначенням, створивши при цьому перешкоду належному встановленню істини в кримінальному провадженні. Безсумнівно, що це жодним чином не сприяє забезпеченню конвенційних вимог стосовно того, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку, який встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення (ст. 6 Європейської конвенції з прав людини).

У ракурсі розуміння поняття «зловживання правом» на доктринальному рівні можна зустріти різні наукові точки зору. Наприклад, О. Капліна під зловживанням правом під час тлумачення та застосування норми розуміє використання наданого суб'єктові права її тлумачення суперечить смислу, який дійсно вклав у цю норму законодавець; при нібито відповідності букві закону наявна зневага його духом, невідповідність призначенню норми, спотворення справжнього її смислу, тлумачення на протигагу нормам моралі. Тобто зловживання правом – це порушення суб'єктивного права, міри можливої поведінки, межі, встановленої цією мірою [5].

На думку С. Прилуцького та І. Савчук, зловживання правом у кримінальному процесі України передбачає сукупність (комплекс взаємопов'язаних між собою) умисних дій учасників кримінального процесу (прокурора, слідчого тощо), що знаходять своє відображення у грубому порушенні своїх процесуальних повноважень (прав та обов'язків) та які спрямовані на обмеження можливості реалізації чи порушення прав інших учасників кримінального процесу [6]. Однозначно погодитися з таким баченням не можна, адже зловживання не завжди є грубим порушенням процесуальних повноважень, оскільки, як зазначено вище, формально воно може бути правомірним. Тобто учасник кримінального провадження може бути наділений відповідним правом, але реалізовує його явно не за призначенням.

В окремих наукових працях зловживання процесуальними правами під час кримінального провадження досліджувалося щодо відповідного суб'єкта (учасника) кримінальних процесуальних відносин. Так, Н. Гарасимчук дослідив зловживання процесуальними правами зі сторони адвоката як учасника кримінального провадження. Поняття «зловживання адвокатом своїх процесуальних прав» науковець пропонує розуміти як встановлений слідчим суддею (судом) різновид протиправної поведінки адвоката, що полягає у прямо не забороненому законом недобросовісному та нерозумному діянні, що непропорційно перешкоджає або ж створює таку загрозу з метою досягнути завдань кримінального провадження [7]. Не можна погодитися з думкою автора про те, що зловживання процесуальним правом є різновидом протиправної поведінки. Вище було висловлене бачення, що за формальною підставою право може бути реалізоване правомірно. Вбачається недоцільним говорити про непропорційне перешкодження або створення такої загрози. Інакше виходить, що, наприклад, якщо захисник-адвокат і слідчий рівною мірою (в пропорційному співвідношенні) зловживають процесуальними правами, то говорити про зловживання процесуальними правами не можна. Звісно, можливо, науковець закладав у конструкцію «непропорційно перешкоджає або ж створює таку загрозу» інше значення.

Питанням зловживання процесуальними правами органом досудового розслідування приділила увагу М. Горідько, вказавши, що «зловживання органом досудового розслідування своїх процесуальних прав під час кримінального провадження являє собою дію або безді-

яльність без мети досягнення правомірного результату і всупереч змісту та призначенню цих прав, що спрямовані на перешкодження виконання завдань кримінального провадження» [3].

Підсумовуючи викладене, слід констатувати, що зловживання процесуальними правами становить умисні дії або бездіяльність учасника кримінального провадження, унаслідок чого право реалізується не за своїм сутнісним призначенням, тим самим порушуючи або створюючи можливість порушення прав та законних інтересів інших учасників кримінального провадження. В аспекті наведеного також слід акцентувати увагу на тому, що законодавець, закріплюючи за учасником відповідне право, передбачає його реалізацію за призначенням. Наприклад, право на заявлення відводу судді має реалізовуватися задля унеможливлення уникнення неупередженості та заінтересованості судді під час розгляду відповідного питання. Якщо ж таке право реалізується учасником неодноразово без будь-якої обґрунтованості (наприклад, заявлення відводу кожному наступному судді задля відтягування часу або з якоюсь іншою метою), то таке право явно реалізується всупереч його призначенню, що й свідчить про зловживання. В аспекті наведеного прикладу звернемо увагу на рішення Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області, в якому зазначено, що фактом зловживання правом є дії, які полягають в повторному поданні заяви про відвід за відсутності інших підстав або нових обставин чи доказів щодо упередженості судді. Сторона неодноразово заявляла про відвід судді з метою свідомого затягування судового розгляду. Суд визначив, що «повторно заявлений відвід не містить інших обставин, які б вказували на існування підстав для відводу головуючого, а отже, має ознаки зловживання правом на відвід з метою затягування кримінального провадження» [8].

Вбачається, що першопричиною наукової полеміки щодо неоднозначного розуміння досліджуваної дефініції є відсутність її законодавчого визначення. В цьому аспекті варто зауважити, що наразі чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) містить лише декілька положень, у яких ідеться про зловживання правом. Так, у ч. 4 ст. 81 КПК України закріплено: «якщо повторно заявлений відвід має ознаки зловживання правом на відвід з метою затягування кримінального провадження, суд, який здійснює провадження, має право залишити таку заяву без розгляду». У положенні абз. 5 ч. 1 ст. 349 КПК України визначено, що «...Якщо проголошення вступної промови має ознаки зловживання правом з метою затягування судового розгляду, суд після усного попередження зупиняє проголошення промови». Приписи про запобігання зловживанню правами містяться і в абз. 3 ч. 6 ст. 336 КПК України, де передбачено: «Якщо технічна неможливість участі в відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів, переривання зв'язку мають ознаки зловживання правом з метою затягування судового розгляду...». У п. 3 ч. 3 ст. 459 КПК України закріплено таке положення: «...встановлення вини судді у вчиненні кримінального правопорушення або зловживання слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду під час кримінального провадження, внаслідок якого було ухвалено судові рішення» [9]. Більше прямих вказівок про можливе зловживання правом КПК України не містить.

Досліджуючи зловживання правом у кримінальному провадженні, слід приділити увагу практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), адже приписами ч. 5 ст. 9 КПК України визначено, що «кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини». Тож практика цього Суду має враховуватися як під час запобігання зловживанню процесуальними правами, так і в процесі вдосконалення чинного законодавства.

Як зазначає Д. Криворучко, вперше ЄСПЛ висловив свою думку щодо поняття «зловживання правом» у рішенні від 18 січня 1978 р. у справі «Lawless проти Ірландії», яка стосувалась порушення та зловживання своїх повноважень владою Сполученого Королівства. Суд дійшов висновку, що влада Сполученого Королівства користувалась «позасудовими» повноваженнями із затримання, взяття під варту й інтернування осіб в Північній Ірландії. Справа стосувалась скарги влади Ірландії на обсяг цих повноважень та їхнє здійснення, і, зокрема, на використання прийомів психологічного впливу (примус до стояння біля стіни, накидання капюшона, шумовий вплив, позбавлення сну, їжі і пиття) при допитах осіб, які перебували під вартою за підозрою у тероризмі. Суд визнав, що такі методи викликали сильні фізичні та душевні страждання, що було порушенням ст. 3 [10]. Суд також визначив, що «ст. 17 Конвенції забороняє будь-якій державі, особі або групі осіб зловживати правами, гарантованими їм Конвенцією; ця вимога стосується будь-якої діяльності, як систематичної, так і вираженої в одноразових вчинках» [4].

Слід також зауважити, що ЄСПЛ в окрему категорію відносить справи про «зловживання правом на подання індивідуальної заяви». В цьому контексті ЄСПЛ посилається на умову прийнятності, а саме вказує, що з юридичної точки зору з формулювання п. 3 а) ст. 35 випливає, що «заява, яка вважається зловживанням правом на подання заяви, повинна оголошуватися непринятною, а не просто вилучатися зі списку заяв. Крім того, Суд наголосив, що відхилення заяви на підставі зловживання правом на подання заяви є надзвичайним заходом (ibidem, § 62). Справи, в яких Суд визначив зловживання правом на оскарження, можна розподілити на 5 типових категорій: інформація, що заводиться в оману; вживання образливих формулювань; порушення вимоги про конфіденційність під час процедури дружнього врегулювання; заява явно сутяжницька або позбавлена реальної мети; а також інші випадки, вичерпний список яких скласти неможливо» [11].

Позиції ЄСПЛ щодо зловживання правом викладені також у рішеннях у справах «Merabishvili v. Georgia» та «Miroļubovs and Others v. Latvia», у яких зроблено висновок, що дія уповноважених правоохоронних органів може бути імплементована як зловживання правом за таких умов:

1) мета застосування тих чи інших процесуальних дій з боку слідчих органів була незастосування права, що могло бути застосоване як привід, а мало іншу природу – суперечити призначенню цієї процесуальної дії;

2) визначення моральної (майнової) шкоди внаслідок застосування вказаних вище дій може проявлятися не лише в порушенні прав та інтересів інших осіб, але й завдавати шкоди судочинству та його належній реалізації;

3) такі дії особи свідчать про недобросовісний характер [12].

Серед усього іншого ЄСПЛ також неодноразово звертає увагу на випадки зловживання процесуальними правами під час подання заяви у вигляді спотворення фактів, фальсифікації доказів або приховування важливих подій шляхом замовчування [13].

Верховний Суд у своїй практиці під час констатації зловживання правом також спирається на рішення ЄСПЛ, у яких вказано на недопустимість знівелювання ключового принципу верховенства права у випадках, коли поведінка учасників судового засідання свідчить про умисний характер їхніх дій, направлений на невинуватого затягування процесу чи зловживання своїм процесуальним правом [15; 16]. З урахуванням цього колегією суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду цілком справедливо зауважено, що процесуальний закон забезпечує дотримання прав осіб, а не використання їх для зловживання [15].

З урахуванням наведеного слід зауважити, що під час обґрунтування та визначення факту зловживання правом ЄСПЛ бере до уваги таке: а) чи було використано право всупереч його цільовому призначенню; б) наявна шкода одному з учасників провадження; в) винятковість такого діяння; г) встановлена мета порушення прав.

Що ж стосується національної практики щодо визначення зловживання правом у кримінальному процесі, то тут варто навести рішення Верховного Суду від 3 березня 2021 р., у якому визначено розуміння категорії «зловживання правом». Під зловживанням процесуальними правами розуміється форма умисних, несумлінних дій учасників процесу, що виявляється, зокрема, у вчиненні дій, неспівмірних із наслідками, до яких вони можуть призвести, використанні наданих прав всупереч їх призначенню з метою обмеження можливості реалізації чи обмеження прав інших учасників провадження, перешкодження діяльності суду з правильного та своєчасного розгляду і вирішення справ чи встановлення явної неповаги до суду чи учасників справи. У цій справі Суд дійшов висновку, що факт зловживання правом є процесуальним фактом, який повинен бути доказаний. Суд указав, що процесуальні права повинні здійснюватися відповідно до їх призначення, яке або прямо визначено змістом того чи іншого суб'єктивного права, або, вочевидь, випливає з логіки існування того чи іншого суб'єктивного процесуального права [17].

В іншому рішенні, яке стосується відмови у відкритті касаційної скарги щодо факту зловживання правом, Верховний Суд указує, що «обґрунтування касаційної скарги не містить переконливих доводів, які викликають необхідність перевірки їх за матеріалами кримінального провадження, а з касаційної скарги та доданих до неї копій судових рішень вбачається, що підстав для задоволення скарги немає, тому у відкритті касаційного провадження необхідно відмовити». Суд відмовив у відкритті касацій-

ної скарги, взявши до уваги умову неприйнятності (про що неодноразово було висвітлено у практиці ЄСПЛ) та зауважив, що «чинний КПК України не містить відповідного окремого положення, яке визначає випадки та наслідки такого зловживання. Водночас заборона зловживання процесуальними правами є загальноправовим принципом і поширюється на всі види судочинства. А отже, використання апелянтом у тексті скарги неприпустимих та образливих висловлювань на адресу працівників прокуратури вказує на таке зловживання. Враховуючи викладене, скарга або заява, з якої вбачається зловживання процесуальними правами, є непринятною та підлягає поверненню» [18].

Отже, можна сказати, що наразі формується судова практика щодо запобігання зловживанню правом у кримінальному провадженні. При цьому законодавець також має прийняти відповідні зміни до КПК України задля запобігання зловживанню учасниками своїми правами.

Висновок. Ураховуючи викладене, вважаємо за доцільне запропонувати деякі шляхи, спрямовані на формування положення щодо запобігання зловживанню процесуальними правами, що стане гарантією забезпечення справедливого кримінального судочинства. Насамперед убачаємо доцільним визначити недопустимість зловживання правом як одну із засад кримінального провадження. Таку засаду можна сформулювати як «недопустимість зловживання правом», сутність якої полягатиме в недопущенні дій чи бездіяльності учасниками кримінального провадження, які б порушували права інших учасників всупереч їх призначенню, тим самим створюючи перешкоду здійснення досудового розслідування та судового розгляду.

Крім того, з метою подальшої успішної інтеграції України в Європейське Співтовариство нагальним питанням є інтеграція практики ЄСПЛ та загалом гармонізація національного кримінального процесуального законодавства, де практика ЄСПЛ є невід'ємним інструментом здійснення справедливого судочинства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рогач О. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження. Ужгород : Ліра, 2011. 368 с.
2. Гловюк І., Дроздов О., Завтур В., Дроздова О. Зловживання процесуальними правами у кримінальному провадженні: питання релевантності концепції. *Право України*. 2022. № 6. С. 90–116. DOI: <https://doi.org/10.33498/loiu-2022-06-090>.
3. Горідько М. Щодо зловживання процесуальними правами органом досудового розслідування під час обшуку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 475–479. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-9/118>.
4. Криворучко Д. Категорія «зловживання правом» у контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини. *Право і суспільство*. 2021. № 1. С. 230–236. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.1.35>.
5. Капліна О. Проблеми зловживання правом у кримінальному процесі. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 3(62). С. 286–295.
6. Прилуцький С., Савчук І. Проблема зловживання правом прокурором у кримінальному процесі. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 1. С. 50–59.
7. Гарасимчук Н. Поняття та ознаки зловживання процесуальними правами адвокатом у кримінальному провадженні. *Юридичний вісник*. 2021. № 2. С. 211–218. DOI: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2175>.
8. Рішення Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 11.12.2023, справа № 185/7874/19 // Єдиний реєстр судових рішень : сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115529153>.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
10. Практика ЄСПЛ щодо утримання під вартою терористів або осіб, підозрюваних у тероризмі // Українське право : сайт. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/european_court_of_human_rights/praktyka-espl-shchodo-utrymannya-pid-vartoyu-terorystiv-abo-osib-pidozryvanykh-u-terorizmi/?month=12&year=2016.
11. Практичний посібник щодо прийнятності заяв / Рада Європи ; Європейський суд з прав людини. 2014. URL: https://prd-echr.coe.int/documents/d/echr/admissibility_guide_ukr.
12. Справа Мерабішвілі проти Грузії : рішення від 28.11.2017 / пер. адвокатів Олександра Дроздова та Олени Дроздової повного тексту даного рішення Європ. суду з прав людини. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/69ea0c9b5d4ac971e96c_file.pdf.
13. Волощук О., Гетьманцев М. Зловживання правом шляхом умисного спотворення фактів у разі звернення до ЄСПЛ. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 302–309. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.2.53>.
14. Бабаєва О. Щодо питання про зловживання процесуальними правами у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 468–472. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-10/123>.
15. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 09.04.2019, справа № 306/1602/16-к // Єдиний державний реєстр судових рішень : сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81203038>.
16. Ухвала Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 17.09.2019, справа № 202/4467/14-к // Єдиний державний реєстр судових рішень : сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84449788>.
17. Сакара Н. Ю. Зловживання процесуальними правами та право на справедливий судовий розгляд в цивільному судочинстві / Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Zlovgh_procaes_prav.pdf.
18. Ухвала Верховного Суду від 07.11.2022, справа № 757/9655/22-к // Єдиний реєстр судових рішень : сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107140831>.